

Maria Mocarz
Lublin

INTERKULTUROWOŚĆ W PRZEKŁADZIE TEKSTÓW UŻYTKOWYCH (NA MATERIALE ROSYJSKICH I NIEMIECKICH TŁUMACZEŃ PRZEWODNIKÓW PO POLSCE)

Zarys treści: W niniejszym opracowaniu omówione zostanie zjawisko interkulturowości, będące wynikiem transferu kultury języka wyjściowego do przestrzeni języka przekładu. U podstaw istnienia tego zjawiska leży heterogeniczność kultur, wzajemnie się przenikających i oddziałujących na siebie. To powoduje, że w tekście przekładu mamy do czynienia z 1) elementami kultury wyjściowej, 2) elementami kultury docelowej oraz 3) elementami kultury trzeciej. Współwystępowanie tych zjawisk jest możliwe dzięki podstawowym funkcjom tekstów użytkowych, z jednej strony funkcji informacyjnej, z drugiej natomiast – funkcji pragmatycznej, mającej na celu zapewnienie skutecznej komunikacji pomiędzy nadawcą i odbiorcą.

Wdobie niezwykle żywiłowo rozwijających się kontaktów na wielorakich płaszczyznach pomiędzy społeczeństwami osadzonymi w różnych kręgach kulturowych i w związku z tym posługującymi się różnymi kodami językowymi (język stanowi bowiem integralną część kultury)¹ zjawisko interkulturowości jest bardzo powszechne, leży u podstaw wszelkiej komunikacji interpersonalnej (zarówno indywidualnej, jak i zbiorowej), a dwujęzycznej w szczególności. „Generalnie teorie interkulturowości wywodzą się z koncepcji, zgodnie z którymi kultury nie są zamknięte i wewnętrznym homogeniczne,

¹ Zależność między językiem a kulturą można postrzegać również w sposób następujący: kultura jest czynnikiem kształtującym sposób użycia języka czy wreszcie jest ona postrzegana jako wynik użycia języka (por. Skibińska 2004: 82–83).

lecz postrzegane są jako otwarte systemy reguł, które kształtują się zmiennie, są ukierunkowane na wymianę i ulegają ciągłym przekształceniom” (Engel, Lewicki 2005: 21).

Przekład jako transfer nie tylko systemów językowych, lecz przed wszystkim kultur zakłada u podstaw swojego racjonalnego funkcjonowania istnienie zjawiska heterogeniczności kultur wzajemnie się przenikających, w konsekwencji uwikłanych we wzajemne relacje wymienności, możliwości przenikania elementów jednej kultury do świata innej kultury (innych kultur). Jednocześnie wspomniany transfer pozwala uświadomić tłumaczowi fakt istnienia różnic pomiędzy kulturą języka oryginału a kulturą języka przekładu. Interkulturowość przejawia się w dwojaki sposób: w odniesieniu do samego procesu tłumaczenia jako wspomnianego transferu kulturowego oraz do rezultatu tego procesu, którym jest tekst przekładu „w jego uwarunkowanym kulturowo funkcjonowaniu, co pozwala na rozpatrywanie przekładu w jego otoczeniu kulturowym, tj. w otoczeniu kultury społeczności docelowej” (Engel, Lewicki 2005: 23). Stąd też można dostrzec następujące poziomy występowania interkulturowości:

1. Poziom sytuacji komunikacyjnej, w jakiej funkcjonują dwa teksty: oryginał i przekład.
2. Poziom opisu sytuacji – tekst przekładu traktuje o zjawiskach kultury języka oryginału za pomocą środków dostępnych w systemie języka przekładu.

Interkulturowość należy rozumieć jako występowanie elementów jednej kultury w warunkach innej kultury. Z tak sformułowanej definicji wynika, że mamy do czynienia z faktem współwystępowania i jednocześnie współdziałania jednej kultury na inną. Możemy mówić o przenikaniu zjawisk jednej kultury do obszaru kultury innej (docelowej). W efekcie w powstałym tekście docelowym potencjalnie możemy mieć do czynienia z następującymi przejawami tego zjawiska:

- z elementami specyficznymi dla kultury wyjściowej,
- z elementami typowymi dla kultury języka przekładu oraz
- z elementami specyficznymi dla tzw. kultury trzeciej (innej niż kultura oryginału i kultura przekładu).

Badania zjawiska interkulturowości w niniejszym opracowaniu koncentrować się będą wokół tekstów przekładu, które funkcjonują w języku docelowym, a zatem zmienia się podstawowy element kulturowy, jakim jest niewątpliwie język. Jednocześnie następuje pewna transpozycja wielu elementów kultury oryginału. Elementy te są tym bardziej liczne, że obiektem badań stają się teksty użytkowe, konkretnie teksty informatorów i przewodników po Polsce. Teksty

takie – jak powszechnie wiadomo – nasycone są elementami szeroko pojętej kultury duchowej, w której powstają, jak również nierzadko zawierają elementy wspomnianej trzeciej kultury, definiowanej często jako obca (por. Urbanek 2002: 63). Określenie „obcy” jest pojęciem dalece umownym. Trzeba bowiem mieć świadomość tego, że pewne elementy wprawdzie odnoszą się do trzeciego kręgu kulturowego, ale wskutek uniwersalizacji zjawisk kultury są znane w innym kręgu kulturowym i postrzegane raczej jako inne, ale niekoniecznie obce, nieznanne. Świadczą o tym następujące fragmenty tekstów:

1. **Ogród Japoński** [...] powstał w roku 1913 jako jedna z ekspozycji Wystawy Sztuki Ogrodowej towarzyszącej Wystawie Stulecia. Z tamtego okresu pozostał ogólny zarys ogrodu ze stawem i układem strumieni. [...] Teren ten ucierpiał w czasie powodzi stulecia [...], jednak dzięki pomocy finansowej mieszkańców japońskiej wyspy **Nagoyi** przywrócono mu niepowtarzalny charakter.
(Wrocław)

Японский сад [...] Сад был сильно поврежден во время наступившего два месяца спустя наводнения столетия. Благодаря финансовой помощи жителей **японского города Нагойи (Nagoyi)**, сад был восстановлен.

Japanischer Garten [...] dank der finanzieller Unterstützung **der japanischen Bewohner von Nagoyi** konnte der einzigartige Charakter des Gartens wiederhergestellt werden.
(Wrocław)

2. W kopule kaplicy znajdują się freski pędzla włoskiego malarza **Giacomo Scianzego**.

На плафоне изображены сцены „небесной славы” св. Елизаветы работы итальянского живописца **Джаккомо Сцианчи (Giacomo Scianzi)**.

In der Kuppel befinden sich Fresken des italienischen Malers **Giacomo Scianzi**.
(Wrocław)

3. Wejście do budynku nawiązuje do form zaczerpniętych z **piramid egipskich**, a relief ze starożytnymi figurami wyraża prawdopodobnie zachwyt odkrytym w 1922 roku **grobowcem Tutenchamona**.

Вход в здание напоминает формы **египетских пирамид**, а рельеф со старинными фигурами, по всей вероятности, выражает восхищение вскрытой в 1922 г. **гробницей фараона Тутанхамона**.

Der Eingang zum Gebäude knüpft an die Formen **ägyptischer Pyramiden** an, und das Relief mit den altertümlichen Figuren bringt vermutlich die Entzückung über das 1922 entdeckte **Grab Tutenchamus** zum Ausdruck.
(Wroc)

Zjawiska tego typu nacechowane innością znajdują swoje odpowiedniki leksykalne w podobnej postaci w tekstach docelowych. Jak należy przypuszczać, elementy te zarówno w wersji oryginalnej, jak i tłumaczonej nie noszą znamion obcości również dlatego, że następuje częściowe wyjaśnianie ich znaczeń poprzez wprowadzanie do najbliższego kontekstu informacji typu: *japońskiej wyspy, włoskiego malarza* itp.

Interkulturowość w przekładzie z założenia jest pojęciem o pozytywnych konotacjach. Przenikanie, a w konsekwencji niejako współstnienie dwóch kultur w obrębie jednego tekstu ma na celu zapoznanie zarówno z elementami kultury oryginału (a więc tej nieznannej stanowiącej potencjalnie *novum* w doświadczeniu odbiorców), jak i przekładu (która jest kulturą im znacznie bliższą). Pragmatyczny charakter tekstów użytkowych implikuje optymalne ich zrozumienie przez potencjalnego odbiorcę, a to oznacza, że elementy przypisywane innej niż rodzima kulturze powinny być przekazane przez tłumacza w sposób zrozumiały i przejrzysty. W konsekwencji świadome działania tłumacza prowadzą się najczęściej do zastosowania strategii egzotyzacji, a więc przeniesienia elementów kultury języka oryginału w przestrzeń tekstu, a zarazem i kultury języka przekładu. Przy czym egzotyzacji niejednokrotnie towarzyszy eksplikacja znaczenia pojęć stanowiących – z punktu widzenia osoby tłumaczącej – źródło niezrozumienia lub niejasności dla odbiorców przekładu. Wyjaśnianie znaczeń poszczególnych elementów odbywa się na drodze częściowej lub pełnej semantyzacji, przy czym wielokrotnie wspomniana semantyzacja dokonuje się już na płaszczyźnie tekstu oryginału. Por. następujące przykłady:

4. [Biskup Przeclaw z Pogorzeli] doprowadził w 1342 r. do ugody kończącej chwilowo konflikt między trzema stronami [...], przejawiający się na przykład regularnym niepłaceniem przez mieszczan **świętopietrza** (podatku na rzecz papieża).

[Епископ Пржецлав из Погожели] [...] привел к временному перемирию, завершающийся [...] конфликт между церковной, городской и королевской властями. Он проявлялся в частности в том, что мещане постоянно не платили папе римскому **налог**, т.н. „денарий святого Петра”.

(Kr)

5. Na środku placu Mariackiego uwagę przykuwa niewielka fontanna z figurką **żaka**, będącą kopią postaci z ołtarza Wita Stwosza.

В центре Мариацкой площади высится небольшой фонтан со скульптурой **жака** (*бедного студента*), являющейся копией изображения с алтаря Вита Ствоша.

In der Mitte Plac Mariacki (Marienplatz) steht ein kleiner Springbrunnen mit einer **Scholarfigur** – der Kopie einer Gestalt aus dem Veit-Stoß-Altar. (Kr)

W przykładzie 4. mamy do czynienia ze zjawiskiem paralelnej semantyzacji polegającej na wyjaśnianiu znaczenia zarówno translandu, jak i translatu. W tekście polskim następuje krótkie wyjaśnienie nieco obco brzmiącego nawet dla przeciętnego Polaka pojęcia świętopietrza. Mamy w tym przypadku sytuację o tyle interesującą, że wspomniany termin w wyniku zastosowanej generalizacji zyskuje w przekładzie rosyjskim odpowiednik w postaci *налог*, po czym pojawia się informacja konkretyzująca znaczenie tego podatku: *денарий святого Петра*. Bezpośrednio z tekstu odbiorca rosyjski dowiadyuje się, że jest to podatek na rzecz papieża: *не платили папе римскому*. W przykładzie kolejnym w tekście rosyjskim pojawia się barbaryzm *жак*, który – by mógł być zrozumiany przez potencjalnych odbiorców – jest wyjaśniony za pomocą podanej w nawiasie krótkiej, dostosowanej do potrzeb komunikacyjnych definicji opartej na znaczeniu konotacyjnym – *жак* zazwyczaj był postrzegany jako ubogi student. Język niemiecki natomiast dysponuje pełnym ekwiwalentem w postaci *Scholar* – student (w czasach średniowiecznych), co powoduje, że wyraz ten nie wymaga dodatkowej semantyzacji. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na fakt następujący: otóż w poszczególnych wersjach językowych, jak widać, wprowadzona jest nieco inna jakościowo informacja, w wersji rosyjskiej pojawia się wzmianka o tym, że *жак* to biedny student, z kolei w wersji niemieckojęzycznej – *жак* to student w czasach średniowiecza. Niezależnie jednak od sposobu przekazu, należy przypuszczać, że zarówno rosyjscy, jak i niemieccy odbiorcy nie będą mieć problemów z właściwym zrozumieniem polskiego wyrazu „*жак*”.

Ze zjawiskiem paralelnej semantyzacji mamy do czynienia w kolejnym przykładzie:

6. Na północ od kościoła św. Elżbiety znajdują się **Stare Jatki** – miejsce, w którym handlowano kiedyś mięsem.

(Wroc)

На север от костела св. Елизаветы находятся **Старые мясные лавки** – место, в котором когда-то торговали мясом.

Nördlich der St. Elisabeth-Kirche befindet sich **die Alten Fleischbänke**, früher auch „Grosse Fleischbänke“ genannt – ein Ort, an dem man in den alten Zeit mit Fleisch handelte.

W tekstach przekładów nie ma potrzeby dokładnego wyjaśniania, czym są *старые мясные лавки* oraz *die Alten Fleischbänke*, ponieważ same te pojęcia zawierają w sobie zrozumiałe treści, w odróżnieniu od translandu *Stare Jatki*, które współcześnie niekoniecznie muszą się kojarzyć z miejscem, gdzie niegdyś sprzedawano mięso. Powyższy przykład jest zatem wiernym odwzorowaniem w przekładzie sposobu przekazu wybranych elementów kulturowych z oryginału: oprócz konkretnej nazwy własnej w każdej wersji językowej pojawia się dodatkowa informacja, co oznacza nie tylko bezpośredni transfer treści kulturowych, lecz także sposobu informowania o wybranych elementach kultury. Warto zwrócić również uwagę na nowy element w tekście niemieckim – tu pojawia się wzmianka, że *die Alten Fleischbänke* wcześniej nazywane były *Grosse Fleischbänke*. Wprowadzenie tej informacji może się wydać istotne z pragmatycznego punktu widzenia. Otóż – jak powszechnie wiadomo – Wrocław był miastem niemieckim i przypuszczalnie dlatego dla czytelnika niemieckiego (zwłaszcza starszego pokolenia) bardziej przejrzysta, znacząca wyda się nazwa *Grosse Fleischbänke*.

Z podobną sytuacją mamy do czynienia w kolejnym przykładzie:

7. MOST POKOJU

Most, który istniał w tym miejscu przed wojną, nosił imię Gottholda Ephraima Lessinga, znanego niemieckiego filozofa [...] W czasie II wojny światowej most Lessinga został poważnie uszkodzony. Zastąpił go, wybudowany w latach 1954–1959 według projektu Jana Kmity, most Pokoju.

LESSINGBRÜCKE (MOST POKOJU)

Die Brücke, die an dieser Stelle vor den Krieg stand, trug den Namen des bekannten Philosophen Gottholt Ephraim Lessing [...]. Während des II. Weltkriegs wurde die Lessingbrücke stark beschädigt, weshalb sie durch eine neue Brücke ersetzt wurde, die in den Jahren 1954–1959 nach einem Entwurf von Jan Kmita erbaut wurde und heute Friedensbrücke (Most Pokoju) heisst.

(Wroc)

Zastąpienie w nagłówku polskiej nazwy *Most Pokoju* niemieckim *Lessingbrücke* podyktowane jest czynnikami natury pragmatycznej. Tłumacz bo-

wiem, znając historię miasta Wrocławia, doszedł do wniosku, iż dla odbiorcy niemieckiego bardziej bliska okaże się przedwojenna nazwa *Lessingbrücke*, tym bardziej że nazwy takie niejednokrotnie tkwią w świadomości niemieckiej i są przekazywane z pokolenia na pokolenie. Na podstawie tych dwóch przykładów: 6. i 7. możemy zauważyć, w jaki sposób kultura języka przekładu oddziałuje na kulturę języka wyjściowego, jak kształtują się relacje pomiędzy obiema kulturami. Nie zawsze jednak elementy kultury wyjściowej, jakie pojawiają się w tekście oryginału, przekazywane są w tekście docelowym. Zdarzają się przypadki opuszczeń pewnych elementów, jak np. w poniższym przykładzie:

8. Na czterech kondygnacjach zebrano stare narzędzia, sieci, przedmioty z obejścia i *checzy* (*chata kaszubska*) – ciekawie prezentują się *kołowrotki* – *świętki ludowe*, zabawki, naczynia itp.

In vier Stockwerken sind alte Werkzeuge, Fischnetze, Haushaltsgegenstände, Spielzeuge, Gechirr ausgestellt.
(Gd)

W tłumaczeniu pominięte zostały specyficzne dla polskiej kultury ludowej wyrażenia: *checza* (*chata kaszubska*), *kołowrotki* – *świętki ludowe*. Jak można przypuszczać, elementy te stanowiły problem dla tłumacza, w związku z czym postanowił zrezygnować z ich przekazu. Ich nieobecność wprawdzie w jakimś stopniu zubaża przekład pod względem poznawczym, ale nie obniża jego wartości komunikacyjnej.

Interkulturowość w przekładzie tekstów użytkowych sprowadza się głównie do zaistnienia elementów kultury oryginału w warunkach kultury przekładu. Niewątpliwie mamy do czynienia z transferem kultur – następuje bowiem przeniesienie kultury do nowej tzw. trzeciej przestrzeni, jaką staje się tekst użytkowy, tekst językowo wtórny, bo oparty na oryginale, ale zawierający elementy kulturowe, których przeznaczeniem jest funkcjonowanie w nowej przestrzeni językowo-kulturowej.

Pojawienie się interkulturowości jako elementu trzeciego, nadrzędnego wznoszącego się ponad odrębnymi dwiema kulturami: wyjściową i docelową, zakłada znajomość tej pierwszej przez tłumacza (przy założeniu, że tłumaczy z języka obcego na język rodzimy). Znajomość taka jest podstawowym elementem szeroko pojętej kompetencji translatorycznej tłumacza, będącej sumą różnych cząstkowych szczegółowych kompetencji, w tym również kulturowej, która zdaniem E. Fleischmanna *zeigt sich in der Fähigkeit, Kulturunterschiede bei der Translation zu erkennen und ziel- und adressatengerecht zu*

berücksichtigen (Fleischmann 1999: 62). W tej sytuacji wybór strategii i decyzji będzie wynikiem świadomego działania tłumacza, nie zaś konsekwencją popełnionych przez niego błędów.

Teksty źródłowe

Gd – *Gdańsk. Przewodnik kieszonkowy*, Wydawnictwo Pascal, Bielsko-Biała 2006.

Danzig. *Taschenführer. Übersetzung*, M. Behlert, Wydawnictwo Pascal, Bielsko-Biała 2006.

Kr – Wilkońska, F., Gądek, K., *Kraków z Kazimierzem*, Kraków [bez r. wyd.]. Wilkońska, F., Gądek, K., *Краков с Казимежем*, przekład INTERLANG, Kraków.

Wilkońska, F., Gądek, K., *Krakau mit dem Stadtteil Kazimierz*, przekład INTERLANG, Kraków.

Wroc – Urlich-Kornacka, M., *Przewodnik po Wrocławiu*, Wrocław [bez r. wyd.].

Urlich-Kornacka, M., *Reiseführer durch Breslau*, Wrocław [bez r. wyd.].

Urlich-Kornacka, M., *Путеводитель по Вроцлаву*, Wrocław [bez r. wyd.].

Literatura

Engel, Ch., Lewicki, R., 2005, „Koncepcje interkulturowości. Przedmowa”, [w:] *Interkulturalität. Interkulturowość*, Hrsg. von Ch. Engel, R. Lewicki, Innsbruck, s. 21–31.

Fleischmann, E., 1999, „Die Translation aus der Sicht der Kultur”, [in:] Gil, A., Haller, J., Steiner, E., Gerzymisch-Arbogast, H., *Modelle der Translation*, „Saarbrücker Beiträge zur Sprach- und Translationswissenschaft”, Bd.1, Frankfurt a. M. [u.a], s. 59–77.

Skibińska, E., 2004, „W szkole interkulturowości: problematyka różnic między kulturami w dydaktyce przekładu”, [w:] *Między oryginałem a przekładem IX*, U. Kropiwić i in. (red.), Kraków, s. 82–83.

Urbanek, D., 2002, „Elementy trzeciej kultury w procesie przekładu”, [w:] *Przekład – język – kultura*, R. Lewicki (red.), Lublin, s. 59–70.

Interculturalism in translation of functional texts (on the basis of Russian and German translations of guides to Poland)

(summary)

Interculturalism in the case of translation of functional texts is manifested by the presence of the culture of the original text in the culture of the translated text. What underlies this term is the phenomenon of heterogeneity of merging cultures. We deal with their transfer, since culture is transferred to the new so-called 'third space', represented by the functional text; this text is linguistically secondary as based on the original, yet it contains cultural elements which are intended to function in the new linguistic-cultural society. This functioning is sometimes accompanied by the phenomenon of partial or full semantization, aiming at introducing recipients to the information conveyed, which is in accordance with pragmatic indicators of the functional text. This causes interculturalism to be perceived as a term with positive connotations.

The presence of interculturalism as the third element, superior to two separate cultures of the original text and the translated one, involves the knowledge of the first one manifested by the translator (provided that the translator translates from the foreign language into the mother tongue). The knowledge is the basic element of broadly understood translation competence of the translator. In this case, the choice of the strategy and decision will be the result of a deliberate choice of the translator, and not the consequence of the mistakes he/she has made.